

Niederreiter Zoltán (1977) assziriológus, régész, történész, az ELTE assziriológia doktori programjának ösztöndíjas hallgatója. Kutatási témája az újasszír és újbabilóni hatalmi szimbólumok szerepének értelmezése.

A „csillagírás” szimbolikája

Az udvari költészet és művészet jelképeinek szerepe a Szargonida-kori királyi ideológia szolgálatában

Niederreiter Zoltán

Milyen szerepet töltenek be a képi ábrázolások, a jelképek egy királyság ideológiai programjában? Mit tudunk a szimbólumok előzményéről? Kik voltak a megrendelői és kik voltak a kidolgozói a hatalmat jelképező emblémáknak? Jelen tanulmány ezekre a kérdésekre próbál választ adni a Szargonida királyok udvarából ismert jelképek egy csoportjának, a „csillagábrák” szerepének értelmezésével. A vizsgálat forrását azok a szimbólumok alkotják, melyek az alábbi értelmezés szerint istenek és királyok tulajdonában, vagyis az égi és az udvari világban is azonosíthatók.

Az újabb kutatások a Szargonida-dinasztia alapítójának, II. Sarrukínak (721–705) hatalmi vagy „személyes” jelképeit, az oroszlán és a bika szerepét már értelmezték. A királyi hatalom jelölésekor az oroszlán és a bika válik elsődlegessé az irodalmi és művészeti alkotásokban. Ábrázolásuk megjelenik az uralkodó tulajdonában álló tárgyakon éppúgy, mint a *lumāšu*-ábrák, a csillagképek között, ahol ezek a *király* szót jelölik. A skorpion, II. Sarrukín hitvesének, Atalia királynénak a szimbóluma ezekkel a királyi jelképekkel rokonítható. Az eddigi kutatások azonban a király és a királyné szimbólumának értelmezésére koncentráltak, és alig vizsgálták a főméltóságok jelképeit az udvari költészet és művészet alkotásainak tükrében. Vajon a királyi ház vagy az udvar többi tagjának is adományoztak szimbólumokat, amelyek végső soron a tulajdonosuk emblémájává váltak?

Jelen tanulmány e témakörben eddig ismeretlen képi szimbólumok azonosítására és a csillagképek alkotta ábrák alaposabb értelmezésére törekszik, összegyűjtve azokat a tárgy-típusokat, amelyeken ezek előfordulnak, és megvizsgálva azokat a példákat, amelyek újabbakat feltételeznek. Az új források által elért értelmezés szerint az udvari írnokok a *Palota* megrendelésére az istenek szimbólumait is felhasználták, és új szerepkörrel látták el őket. A királyi ideológia szolgálatára rendelve felelevenítették azokat a motívumokat, amelyeket korábban az istenek világában, az égi szférában képzeltek el. Ebben az időszakban tehát az isteni szimbólumok, a csillagképek mintegy modellként, márcsak tükörképként jelennek meg az Udvarban, hogy a királyi ház és a méltóságok szimbólumai legyenek.

II. Sarrukín uralma számos szempontból meghatározó időszaka az újasszír kor történelmének. Gondoljunk most elsősorban a birodalom egységét szimbolizáló központ, Dúr-Sarrukín felépítésére,¹ a birodalmi ideológiát reprezentáló udvari költészet és művészet alkotásaira, vagy éppen azokra az írásos és képi forrásokra, amelyek a király udvarában feltételezett „csillagírás”, az ún. lumásu-szimbólumok témaköréhez vezetnek el bennünket. Tudjuk, hogy II. Sarrukín uralkodása idején a király nevét és címeit egyfajta rébuszírás vagy kriptográfia alapján is lejegyezték. Az újasszír szövegek alapján lumásu-írásként ismert rejtvény- vagy titkosírás forrásai az istenek szimbólumai, a csillagképek voltak.

Az akkád szótárak a *lumāšu* fogalmat elsődlegesen csillagképként fordítják: *CAD*: „poetic term for star – zodiacal constellation”, *AHW*: „Tierkreis-Sternbild”, *CDA*: „constellation (forming zodiac)”. A témakörrel foglalkozó szakirodalomban, a lumásu értelmezésekor a „csillagjegy – csillagábra – csillagírás” kulcsfogalom mellett szójáték eredményeként az „ikerkép” vagy „másolat” fogalom is megjelenik, hiszen az akkád *māšu* (=LU₂.MAŠ, *lu₂-maš-si*) jelentése „iker” és „másolat”; de ezeken kívül a hieroglif szimbólumok hatásának feltételezése, továbbá a kriptográfia és rébusz-írás is megtalálható a témával foglalkozó legújabb szakirodalomban.²

Ismerjük a lumásu-szimbólumok alkotta szövegek korát, előfordulási közeget és lényegében a jelképek szerepét. Az eddig azonosított példák két-két változata II. Sarrukín és Assur-ah-iddina (680–669) korában készült (1–4. ábra).

A CSILLAGKÉPEK SZEREPE A KIRÁLYI IDEOLÓGIÁBAN

A lumásu-szimbólumok vizsgálatának legfontosabb forrását Assur-ah-iddina hétoldalú terrakotta prizmája (feliratos terrakotta hasáb) képezi. A prizmán szereplő ékírásos szöveghelyből ugyanis megtudhatjuk e szimbólumok jelentését, a prizma felső részén található bepecsételt ábrák pedig a csillagképeket ábrázolják (1. ábra).

A vizsgált szöveghely a király tetteinek elbeszélése mellett Marduk isten győzelmét, Tiámat elleni diadalát is megemlíti. A győzelem az Enúma elisből, a teremtéseposzról ismert történettel függ össze. Az eposz V. táblájának és az Assur városából előkerült babilóni, Mardukhoz írt himnusznak (VAT 8917) egy-egy szöveghelyéből megtudhatjuk, hogy a végső győzelmet követő „Világteremtés-kor” Marduk megalkotta az alsó égbört, a csillagok helyét, és a csillagokból megrajzolta a lumásu-szimbólumokat, az istenek kép-mását, a csillagképeket.

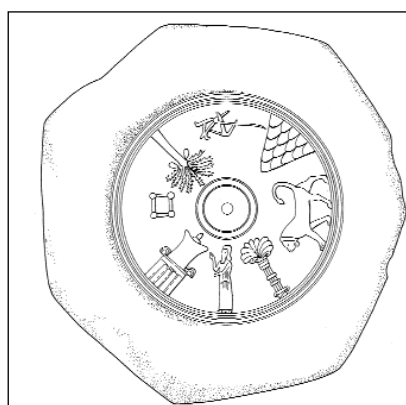
(Marduk) megalkotta a nagy istenek állását, felállította a csillagokból képmásaikat, a csillagképeket (= lumásu-szimbólumokat).

Enúma elis V. 1–2.³

(Marduk) az alsó égbört, ami a csillagoké, jáspis kőből (teremtette), az istenek csillagképeit (= lumásu-szimbólumait) rá felrajzolta.

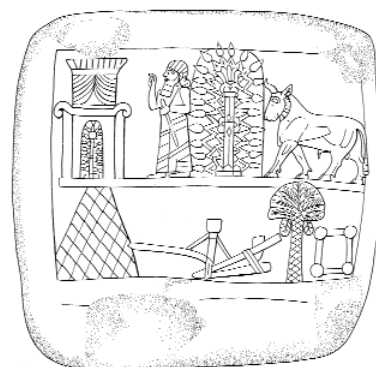
VAT 8917⁴

A prizmát a Babilónt újjáépítő asszír király Marduk isten templomának, az Észagilának az újraalapítása alkalmából készíttette el. Vélhetően az idézett alapítófeliratban szerepelt tárgyak egyikével azonosítható a Lord Aberdeen-féle fekete kő, mely a prizmához hasonló ábrákat hordoz és szintén az újjáépítés alkalmából készült (2. ábra).

1. ábra. Assur-ah-iddina terrakotta prizmájának ábrázolása és az építési felirat egy részlete (BM WA 78223)⁵

Elkészítvén ezüst, arany, bronz, lazúrkő, alabástrom, bazalt, különböző kőzetű, fehér mészkő, feliratos terrakotta alapító feliratomat, rajtuk nevem írott képmását csillagképekkel (= lumásu-szimbólumokkal) ábrázoltam. Felírtam a nagy hősnak, Marduknak győzelmét (és) az általam végrehajtott tetteket. Az alapításkor (ezeket) elhelyeztem örök időkre meghagyva.

2. ábra. A Lord Aberdeen-féle fekete kő Assur-ah-iddina feliratával (BM WA 91027)

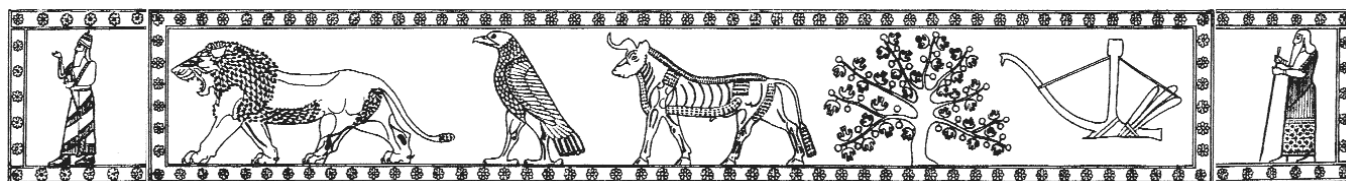
„ASSUR-AH-IDDINA NEVE A CSILLAGOK KÖZÖTT”⁶

Bár a 19. század második harmadában a lumásu-szimbólumokat hordozó források ismertté váltak,⁷ csaknem háromnegyed évszázadot kellett várni az ábrák megfejtésének első kísérletére. D. D. Luckenbill 1925-ben megjelent tanulmányában elsőként ismerte fel az Assur-ah-iddina prizmáján szereplő figurák azonosításának lehetőségét a prizma királyfeliratában szereplő lumásu szóval. A szerző értelmezése szerint a lumásu csillagképet jelent, és a prizmán ennek megfelelően: „A szimbólumok a csillagképek ábrázolásai, és Assur-ah-iddina nevét jelenítik meg. De hogyan? A csillagképek nevei Assur-ah-iddina nevét jelentik?”⁸ A megfejtése alapján a prizmán szereplő szimbolikus ábrák mindegyike egy-egy ékjelet jelöl, és ezek együttesen, az idézett szövegnek

megfelelően („Rajtuk nevem írott képmását csillagképekkel =lumásu-szimbólumokkal ábrázoltam”) Assur-ah-iddina nevét alkotják: „Én, Assur-ah-iddina”.⁹

Bár D. D. Luckenbill fordítási kísérletét a későbbi kutatások megcáfolták, az írásos és képi források közötti kapcsolat felismerése új utat nyitott meg nemcsak ezeknek a jelképeknek, de az újasszír udvari alkotások szimbolikus szerepének vizsgálatához is. Számos értelmezés látott azóta napvilágot e témakörben,¹⁰ melyek eredménye más „csillagírással” írt ábrázolások, így a II. Sarrukín korára keltezett példák felismerését jelentették (3–4. ábra).¹¹

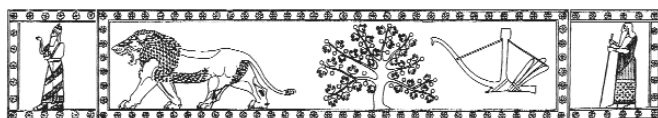
A „csillagképekkel” írott első feliratok megfejtésére azonban csaknem újabb háromnegyed évszázadot kellett várni. I. Finkel és J. E. Reade 1996-ban megjelent tanulmánya egyértelművé tette, hogy ezek az ábrák egy szöveget alkotnak (3–5. ábra).¹²

KIRÁLY	OROSZLÁN	HOLLÓ	BIKA	FÜGEFA	EKE	FÉRFIALAK
Šarru-kîn	šarru	rabû	šar	mât	Aššur	ki
Sarrukín	király	nagy	király	(ország)	Assur	ki)=Asszír

Sarrukín, a nagy király, Asszír királya

3. ábra. A horszabádi Nabú, Samas és Szín templomok mázas téglá díszítése

Sarrukín, AsszírIA királyA.

4. ábra. A horszábádi Nabú és Ningal templomok mázas téglA díszítése

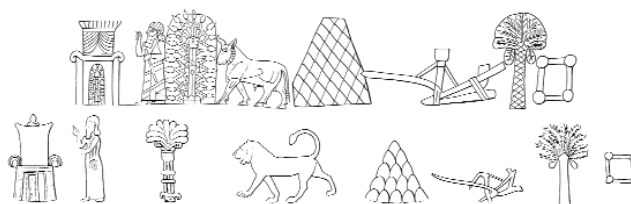
	KIRÁLY /piktogram/	A hagyományos újasszír király- ábrázolás az uralkodót, II. Sar- rukínt ábrázolja.	Šarru-kín Sarrukín
	OROSZLÁN /piktogram/	Az oroszlán, az erő és a hata- lom szimbóluma a „király” (akkádul šarru) szót jelöli.	šarru király
	HOLLÓ /szójáték/	A két akkád szó: āribu (holló) > rabū (nagy) közötti hason- lóság jelenti a megoldást.	rabū nagy
	BIKA /piktogram/	A bika, az erő és a hatalom szimbóluma a „király” (akká- dul šarru) szót jelöli.	šarru király
	FÜGEFA /szójáték/	A hasonló tittu (fügefa) > mātu (ország) szót képezhetjük egy- aránt a MA ékjellel.	mātu ország
	EKE /jelforma/	AN.ŠAR, az Assur képező két ékjel formája az eke alakjára hasonlít.	Aššur Assur
	FÉRFIALAK, „FÖLD” FELÉ FORDÍTOTT LÁNDZSÁVAL	A lándzsáját föld felé fordító férfialak a „földet” jelöli, mely Assur, vagyis Assur ország után álló föld: ^{ki} helynévjelölő deter- minatívumra vonatkozik. Így az utolsó ábra, a fügefa és az eke Asszíriát jelenti.	^{ki} māt Aššur AsszírIA

5. ábra. A Dúr-Sarrukínból ismert lumásu-feliratok megfejtése

Az ékírás egyes jellegzetességeit figyelembe véve a szót képező logogramra, a szó jelentését meghatározó determinatívumra és ezeken kívül a képírás elsődleges vagy szimbolikus szerepére asszociálva lehet megfejteni az ábrázolt alkotást. A II. Sarrukín kori hét, illetve öt szimbólumot alkotó kompozíció minden ábrája egy önálló szót jelöl. A szavak megfejtésének három módszere lehetséges. Az ábra valamilyen szimbolikus szerepkörrel bír, vagyis piktogram (I: király, oroszlán, bika); szójátékra utal, tehát egyfajta rejtvény (II: holló, fügefa); vagy az alakja hasonlít a megfelelő szót képviselő ékjel alakjára (III: eke). Ezeket a kritériumokat figyelembe véve M. Roaf és A. Zgoll 2001-ben közölt tanulmányában az Assur-ah-iddina kori „csillagírással” írt nyolc szimbólumot tartalmazó példa két változatát fejtették meg (6–7. ábra).

AZ OROSLÁN ÉS A BIKA SZIMBOLIKUS SZEREPE AZ ÚJASSZÍR KIRÁLYOK TÁRGYAIN

A megfejtett példák közötti rokonság egyértelmű, hiszen a szimbólumok alkotta szövegek tartalma, az ábrák kiképzése, és mint látni fogjuk, az „oroszlán” és a „bika” kulcsszerepe

Assur-ah-iddina (‘Assur fivért adott nekem’),
AsszírIA királyA, a négy világtáj királyA.

6. ábra. A Lord Aberdeen-féle fekete kő (felső sor)
és Assur-ah-iddina prizmájának ábrázolása (alsó sor)

	SZARVKORONA ¹³ /piktogram/	Aššur- Assur-
	FŐPAP ¹⁴ /szójáték/	ah- ah-
	„SZENT FA” ¹⁵ /szójáték/	iddina iddina
	BIKA/OROSZLÁN /piktogram/	šarru király
	HEGY ¹⁶ /szójáték/	mātu ország
	EKE /jelforma/	Aššur Assur
	PÁLMAFA ¹⁷ /piktogram/	šarru király
	NÉGYZET ¹⁸ /piktogram/	kibrāt erbetti négy világtáj

7. ábra. Assur-ah-iddina lumásu feliratainak megfejtése

is azonos. A szövegek egyaránt a királyfeliratok kezdősorait rejtik. Ezek a jól ismert titulátúrák, melyek az uralkodó nevét és címeit (mindig a legfontosabbat: AsszírIA királyA) említik. Az értelmezés két kulcsmotívuma, a „csillagjegyek” között a király szót jelölő oroszlán és bika ábrázolása a Palota, vagyis a király tulajdonában álló tárgyakon is megjelenik a királyi titulátúrával. E kombináció általam ismert első újasszír előfordulásai (bika vagy oroszlán ábrája és ékírással a királyi titulátúra) III. Sulmánu-asarédu (858–824) bélyeges téglájáról és III. Tukulti-apil-Ésarra (744–727) askosáról (kacsa formájú mérőszű) ismertek.

Az oroszlán vagy a bika a királyi címekkel további kilenc újasszír tárgyról ismert. Közülük hat II. Sarrukín, három pedig Assur-ah-iddina tulajdonát képezte. II. Sarrukín felirátával szerepel az oroszlán a híres üvegvázán és négy ala-

III. Sulmánu-
asarédu
bélyeges
téglá¹⁹

¹⁾ *Sulmánu-asarédu palotája*
²⁾ *a Világmindenség királyáé,*
Asszíría királyáé ... ³⁾ ...

III. Tukulti-apil-
Ésarra
askos²⁰

¹⁾ *Tukulti-apil-Ésarra palotája*
²⁾ *a nagy királyé, az erős*
királyé
³⁾ *a Világmindenség királyáé,*
Asszíría királyáé ⁴⁾ ...

II. Sarrukín
üvegváza²¹

oroszlán *Sarrukín palotája, Asszíría*
királyáé

négy alabástromváza²² oroszlán *Sarrukín palotája, Asszíría*
királyáé

bélyeges téglá²³ bika ¹⁾ *Sarrukín palotája, Asszíría*
királyáé

²⁾ *Enlil megbízottjáé, Assur*
papjáé

³⁾ *az erős királyé,*
a Világmindenség királyáé,
Asszíría királyáé ⁴⁾ ...

Assur-ah-iddina

két alabástromváza²⁴⁻²⁵ oroszlán ¹⁾ *Assur-ah-iddina palotája,*
a nagy királyé, az erős királyé,
a Világmindenség királyáé,
Asszíría királyáé ... ²⁻³⁾ ...

bástromvázán, míg a bika egy bélyeges tégláról ismert. Assur-ah-iddina titulaturája az oroszlánnal három alabástromvázán szerepel.

Ezekon a példákön kívül az erő és a hatalom két szimbóluma mint királyi emblémák azonosíthatók a *Palota* felügyelete alá tartozó műhelyek termékein és az udvari adminisztráció által adóként, zsákmányként vagy ajándékként megszerzett tárgyakon is. Közülük a bika egy bélyeges téglán (Dúr-Sarrukín),²⁶ míg az oroszlán ábrája bélyeges téglákon (Kalhu),²⁷ téglabélyegzőkön (Kalhu),²⁸ askosokon (Kalhu)²⁹ és pecsételőkön (Ninive)³⁰ tűnik fel.

Megállapíthatjuk tehát, hogy egy évszázados hagyományt követve az oroszlán és a bika szerepe elsődlegessé válik az új-asszír királyi ideológiában is. A mezopotámiai kultúrkörben jól ismert jelképek mint uralkodói szimbólumok az újasszír királyok tárgyain és udvari művészetében azonosíthatók. Összegyűjtve az oroszlán vagy a bika ábrázolását hordozó tárgyakat, egyértelműen bizonyíthatjuk, hogy többségük *Sarrukín palotájához* kötődik, és innen ismertek az első csillagjegyek között feltűnő oroszlán- és bikaábrázolások is. Fontos azonban megemlíteni, hogy a mezopotámiai kultúrkörben a bika és az oroszlán nemcsak a királyok jelképei lehetnek, hiszen „már a kezdetektől” ezek istenjelképek. Az oroszlán Istár, a bika pedig Adad szimbóluma, és mindkét állat csillagképét jól ismerték a mezopotámiai világ égboltja alatt élők. Talán éppen II. Sarrukín korában kezdik el alkalmazni e szimbólumokat a királyi és isteni (avagy az udvari és égi) szférából is ismert szerepüket együttesen hangsúlyozva?

A hagyományok ötvözésének tudatos megoldása, amikor az azonos kiképzésű királyi és isteni emblémákat „egyként” alkalmazták az asszír udvari művészetben. Ekkor a királyfeliratokból jól ismert formulával, a titulaturával tüntetik fel az uralkodónak tulajdonított két szimbólum valamelyikét. II. Sarrukín udvari írnokei azonban ennél továbbmennek, és nem csupán egy-egy

szimbólumot emelnek a királyfelirat mellé, hanem magát a szöveget is képi forrásokkal, csillagképekkel vagy istenszimbólumokkal írják le. Az általunk ismert források egyértelművé teszik, hogy az utolsó lépést, a királyi titulátúra csillagjegyekkel történő lejegyzését Dúr-Sarrukín udvari költészete és művészete alkotja meg közösen. Egy megfelelő asszociációs háttérben a kiválasztott szót csak azonosítani kellett egy istenszimbólummal vagy csillagképpel. A megrendelői igény, a király és az Udvar szellemi elitje számára az írnokeok és kézművesek (vagy inkább költők és művészek) közösen egy rendszert hoztak létre. Az alkotásokat azonban mint látni fogjuk, nemcsak a király, a *Palota* tulajdonain, az udvari művészet figurális alkotásain követhetjük nyomon, hanem a királyi udvar tagjainak hatalmi szférájában is. Az istenszimbólumoknak és csillagképeknek jelenlétét ugyanis nemcsak II. Sarrukín és unokája, Assur-ah-iddina tárgyain azonosíthatjuk, hanem II. Sarrukín udvari méltóságainak és a királyi ház tagjainak birtokában is, akiknek az Udvar adományozta a jelképeket.

SKORPIÓ

A kalhui Északnyugati-palotában feltárt 2-es számú sírból került elő II. Sarrukín hitvesének, Atalia királynénak arany *phialéja* és elektrum tükörfogantyúja. A luxustárgyakra vésett feliratok jellegzetessége, hogy a tulajdonjelölő formulát kiegészíti a Sarrukín feliratairól ismert titulátúra (*Sarrukín, Asszíría királyáé*). A feliratok mellett azonban a bika vagy az oroszlán helyett már a skorpió bevéselt alakja tűnik fel.

Atalia

arany <i>phialé</i> ³¹	skorpió	<i>Atalia tulajdona, aki Sarrukínnak,</i> <i>Asszíría királyának palotaúrnője</i>
elektrum	skorpió	<i>Atalia tulajdona, aki Sarrukínnak,</i> <i>Asszíría királyának palotaúrnője</i>

Az újasszír udvarban a skorpió a királynénak és a királyi hárem tagjainak, lényegében a hárem adminisztrációs tevékenységének volt a szimbóluma. Mindezt az asszír királynék és a hárem térségéből nagyszámban előkerült skorpióval díszített pecsétlenyomatok,³³ akárcsak Atalia királyné két feliratos luxustárgya és a háremnek a II. Sarrukín korabeli rétegből előkerült skorpióval díszített pecsétlenyomat³⁴ és szemöldökfesték kikeverésére alkalmas kagylóhéjak³⁵ is bizonyítják. A skorpiónak a két királyi szimbólummal, az oroszlánnal és bikával rokon alkalmazását Tasmétum-sarrat királyné, Szín-ahhé-eriba (704–681) hitvesének két alabástromvázája is megerősíti.

Tasmétum-sarrat

alabástromváza ³⁶	skorpió	¹⁻²⁾ <i>Tasmétum-sarrat tulajdona, aki</i> <i>Szín-ahhé-eribának, Asszíría</i> <i>királyának palotaúrnője</i>
alabástromváza ³⁷	skorpió	<i>Tasmétum-sarrat tulajdona, aki Szín-</i> <i>ahhé-eribának</i> <i>Asszíría királyának palotaúrnője</i>

A vizsgált tárgytipusok, a tárgyakon szereplő felirat és a választott embléma kombinációi egyértelmű hasonlóságot mutatnak a királyok és a királynék tulajdonai esetében. Mindezt megerősíti az a tény, hogy a skorpió eredetileg a szerelem és termékenység istennőjének, Ishara istennőnek volt a szimbóluma. Az istennő csillagképe, a skorpió jól ismert az újasszír korban.

AZ Ω-FORMÁJÚ SZIMBÓLUM ÉS A DROMEDÁR

II. Sarrukín és Atalia szimbóluma mellett a király fivérének és nagyvezírének jelképét is azonosíthatjuk. Szín-ah-uszur bronz hatalmi jelvényére és pecsételőjére egy Ω-formájú szimbólumot és egy dromedár alakját vésték.

Szín-ah-uszur

hatalmi Ω-formájú szimbólum és dromedár jelvény³⁸ ^{A)} *Sarrukín palotája, a Világ-mindenség királyáé, AsszírIA királyáé.*
^{B)} *Szín-ah-uszur, a nagyvezír tulajdona.*

pecsétel³⁹ Ω-formájú szimbólum és dromedár a király és egy udvari méltóság (a pecsételő tulajdonosának) ábrázolása között. (ld. 8.a ábra)

A korábban vizsgált szimbólumokkal díszített feliratos tárgyakhoz hasonlóan a hatalmi jelvényen is megjelenik II. Sarrukín titulátúrája. Ebben az esetben azonban az „újabb” ábrák a királyi ház harmadik tagjának tárgyain igazolhatók. Az Ω-formájú szimbólumot az Udvar adományozta Szín-ah-uszurnak? Milyen jelentéssel bírt ez a jelkép a király fivérének és nagyvezírének tulajdonában?

A mezopotámiai művészetben gyakran előforduló Ω-formájú szimbólum azonosítását illetően számos értelmezés látott már napvilágot. Mára azonban elfogadott tény, hogy ez a hosszú évszázadokon át őrzött motívum a mezopotámiai termékenység- és anyaistennő jelképe, mely az anyaméhet ábrázolja. Az istennőt az ékírásos irodalom több néven is azonosítja. A kapcsolatot az istennő nevei és jelképe között az Emesal szólista I. táblájának egy alegysége egyértelművé teszi.⁴⁰

A listában előforduló Ninmah, Ninhurszanga, Nintu és Ninszikila nevek közül számunkra az utolsó, Ninszikila neve jelenti a megoldást Szín-ah-uszur szimbólumának azonosításához. Az anyaméh mint istenszimbólum számos 2. évezredi ábrázolásról ismert, melyek közül a Nazi-Maruttas-kudurru a legfontosabb. Ugyanis ez a kudurru nemcsak a szimbólum ábráját, hanem annak leírását is közli:

„Az Észikila templomának nagy köteléke.”⁴¹

Arra a kérdésre, hogy miért az Ω-formájú szimbólumot adományozták Szín-ah-uszurnak, a király fivérének és nagyvezírének, azt a méltóság rangja és a szimbólum hajdani tulajdonosainak neve egyértelművé teszi. Itt is egyfajta szójátékot azonosíthatunk, melynek lényegét a jelkép tulajdonosainak neve rejti.

Az Ω-formájú szimbólum az Észikila templom köteléke, jelképe (talán kultikus tárgya), míg a termékenység- vagy anyaistennőnek, Ninszikilának mint anyaméh a szimbóluma. Mindez önmagától adja a megoldást, a választ arra, hogy miért ez volt Szín-ah-uszurnak, a nagyvezírnek a jelképe. Mivel a vezír akkádul *sukkallu* (logogram SUKKAL), egy újabb szójáték példáját azonosíthatjuk a *sikila* (SIKIL) és *sukkallu* (SUKKAL) szavak esetében:

^{a)}*Nin-sikila* (^{a)}NIN.SIKIL.LA₂) – *sukkallu* (SUKKAL).

Az Ω-formájú szimbólum, az anyaméh (akkádul *šassûru*) a csillagképek között is feltűnik.

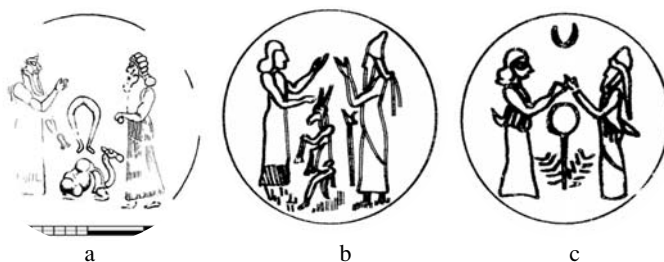
A KIRÁLYI HÁZ ÉS AZ UDVAR TAGJAINAK SZIMBÓLUMAI

Így tehát azonosítható a királyi ház három tagjának szimbóluma. A jelképek között kapcsolatot teremt a koruk, használati közegük, valamint a mellékük rendelt azonos felirattípus, de közös eredetre is visszavezethetjük őket. Ezek egyaránt istenek szimbólumai, melyek csillagképként is ismertek voltak.

	KIRÁLYI HÁZ	SZIMBÓLUM	CSILLAGKÉP ⁴²	ISTENSÉG
II. SARRUKÍN	király	bika	<i>Taurus</i>	Adad
		oroszlán	<i>Leo</i>	Istár
ATALIA	királyné	skorpió	<i>Scorpius</i>	Ishara
SZÍN-AH-USZUR	királyi fivér és nagyvezír	anyaméh: Ω	<i>Uterus</i>	Ninszikila

Hangsúlyozni kell, hogy a vizsgált tárgyak mindegyike II. Sarrukín korában készült, az udvarban használták őket, és a királyi ház tagjainak birtokát képezték. Ezen felül egyaránt szerepel rajtuk II. Sarrukín neve és fő címei. Vajon a királyi ház vagy az udvar többi tagjának is adományoztak szimbólumokat, amelyek végső soron a tulajdonosuk emblémájává váltak?

A rendelkezésre álló források közül a bélyeges téglák és pecsételők ábrázolásai egyértelműen igazolják más jelképek használatát is II. Sarrukín udvarában. A Dúr-Sarrukín városából ismert leletek közül a két tárgycsoportnak több tagja rokonítható a vizsgált példák valamelyikével. Így II. Sarrukín palotájából előkerült két pecsétlenyomat is, amelyek Szín-ah-uszur pecsételőjével azonos kompozíciót mutatnak (8. ábra).⁴³

8. ábra. Szín-ah-uszur pecsétlenyomatai (a) és II. Sarrukín palotájából előkerült pecsétlenyomatok (b-c) alapján rekonstruált

A király és a szemközti udvarnok, vélhetően a pecsételő tulajdonosa, ezeken is megjelenik, akár csak közöttük az „ábrák”. A választott kompozíció, a szereplők (király és udvarnok), az előkerülés helye egyértelművé teszi, hogy ezeket a pecsételőket II. Sarrukín udvari műhelye készítette, és a tárgy tulajdonosa talán a *Palotában* tevékenykedett, de minden bizonnyal a *Palotával* összeköttetésben állt. Jóllehet a központi szimbólumok azonosítása a pecsétlenyomatok publikált rajza alapján kérdéses, ezek egyértelmű rokonságot mutatnak a Szín-ah-uszur pecsétjén azonosított ábrákkal. Így nemcsak az azonos kor, a műhely, a használati közeg, hanem egy közös képi forráscsoport, gondolati háttér is feltételezhető e pecsételők ábrázolásai esetében.

Dúr-Sarrukín feltárása során napvilágra kerültek olyan bélyeges téglák, amelyeken istenszimbólumok is feltűnnek.⁴⁴ Közülük azonosítható a bika, az íróvessző, a rozetta, a villámköteg, a holdsarló és egy tör, két tégl pedig az Ω-formájú szimbólum bevészt ábráját hordozza. Egy korábbi feltételezés szerint ezek a bélyeges téglák templomépítkezések során kerültek felhasználásra, azonban éppen az Ω-formájú szimbólum

teszi egyértelművé, hogy ezeket nem istenség számára készítették, hiszen a termékenység- vagy anyaistennőnek nem emeltek templomot Dúr-Sarrukínban. Ezek a téglák II. Sarrukínak a bikával és titulaturájával ellátott bélyeges téglájának mintájára készültek, valószínűleg ahhoz hasonló okból.

Az ékirásos forrásokból tudjuk, hogy Dúr-Sarrukín építésekor az udvari méltóságoknak és a birodalom kormányzóinak szerepet kellett vállalniuk. Ők feleltek a nyersanyagok (például a téglák) gyártásáért, szállításáért és az épületek, városkapuk és egyes falszakaszok elkészítéséért. Az emblémák valószínűleg megőrizték apotropikus funkciójukat, ebben az esetben azonban elsődlegesen a kötelezettségek, vagyis az Udvar által megszabott feladatok elvégzését jelölték. Egy lehetséges értelmezés szerint a szimbólumok lényegében azoknak a személyeknek a jelölésére szolgáltak, akiknek a műhelyében gyártották a téglát, vagy akik az adott építmény felépítéséért feleltek. Így az Ω-formájú szimbólummal jelölt téglák vélhetően Szín-ah-uszur kötelezettségeinek teljesítését bizonyították.

Az új birodalmi központ megépítésével II. Sarrukín valami újat akart, ami elődei korának alkotásait meghaladja, és birodalma méltó központjává válik. Az építkezés során az alattvalók szerepet kaptak, de nemcsak a város építetői és építői (méltóságok és alattvalók, asszírok és a birodalom más népei) dolgoztak, nemcsak a nyersanyagok előállítói, szállítói és a kézművesműhelyek teljesítették a kötelezettségüket, hanem az udvari írnokok is, hogy az ideológiai háttér minden aspektusa teljes legyen. Ez volt az a történelmi pillanat, amikor az első valódi birodalom központjának építésekor a király és az udvari elit részéről jelentkezett egyfajta igény az ismert világ feletti uralom legitimációjára. Ehhez az írkokok és a kézművesek közösen egy új képi írást és ábrázoló művészetet hoztak létre az Udvar számára az isteni világ szimbólumainak felhasználásával. A királyi ház tagjai és az udvari méltóságok számára kiválasztott, vagy inkább (és ehhez kétség sem férhet) az Udvar által adományozott szimbólumok lényegében a király hatalmát, a központ egységét szimbolizálták.

A teremtéseposz idézett szöveghelye szerint a lumásukat Marduk, a főisten teremtette a csillagokból, hogy csillagképek,

az istenek képmásai legyenek. Másolatok ezek, egy másik világnak a tükörképei. A korabeli forrásokból tudjuk, hogy az istenek világának középpontjában a babilóniak szerint Marduk, az asszírok szerint pedig Assur áll. Az istenek tanácsában a főistent az egyes istenségek veszik körül, a tanács pedig az istenek által képviselt különböző tulajdonságok és rangok alapján alkot egységet. Létezik egy modern elmélet, mely szerint az asszír udvar ennek az égi szférának, égi modellnek a tükörképeként működött. A király áll a középpontban, és őt körülveszik az udvari méltóságok, akik rangjuk és beosztásuk függvényében az udvari vagy a birodalmi irányítás egy-egy fő feladatáért felelnek. Az elmélet első ízben válik bizonyíthatóvá a korabeli források vizsgálatával, hiszen a tanulmányban összegyűjtött tárgyak ábrázolásai alapján egyértelmű, hogy az eredetileg istenek szimbólumaiként és csillagképeként ismert ábrákat ezekben az esetekben már nemcsak a király – mint azt korábban gondolták – hanem a királyi ház tagjai és az udvari méltóságok is birtokolták. A szimbólumok azonos jellege (megjelenésük azonos helye, kora, előfordulási közege és eredete) egyértelművé teszi, hogy a központi irányítás, az Udvar adományozta ezeket számukra, hogy tulajdonjelölő szimbólumok, a végrehajtott kötelezettségek bizonyítékai, végső soron az alattvalók jelképe, emblémája legyen az Udvarban.

E szimbólumok alkotta rendszer az udvari művészet és költészet közös alkotása volt az asszír királyi ház és az udvari méltóságok számára. A megrendelő tehát a királyi udvar, a *Palota* volt, a jelképekkel a cél pedig végső soron a királyi hatalom, a központi egység hangsúlyozása lehetett. Egy lehetséges magyarázat szerint az udvari írkokok a királyi ház megrendelésére ekkor az istenek szimbólumait is felhasználták, és új értelmezéssel látták el őket. A királyi ideológia szolgálatára rendelve felelevenítették azokat a motívumokat, amelyeket korábban az istenek világában, az égi szférában képzeltek el. Ebben az időszakban tehát az isteni szimbólumok, a csillagképek mintegy modellként szolgáltak, és márcsak tükörképként jelennek meg a királyi udvar szférájában, hogy a királyi ház és az udvar tagjainak szimbólumai legyenek.

JEGYZETEK

A tanulmány a VII. Ókortudományi Konferencián (Debrecen, 2006) elhangzott előadás („A Szargonida-kori titkosírás szimbólumainak értelmezése. Az udvari költészet és művészet teremtette hatalmi jelképek szerepe a királyi ház körében”) írott változata.

- 1 Dúr-Sarrukín városát II. Sarrukín alapította, és a birodalom központjává szánta. A város még az uralkodása idején felépült, a király halálát követően azonban az Udvar elhagyta.
- 2 I. F. Finkel – J. E. Reade, „Assyrian Hieroglyphs”: *Zeitschrift für Assyriologie* 86 (1996) 244–268.; M. Roaf – A. Zgoll, „Assyrian Astroglyphs: Lord Aberdeen’s Black Stone and the Prisms of Esarhaddon”: *Zeitschrift für Assyriologie* 91 (2001) 263–295.
- 3 R. Labat, *Le poème babylonien de la création*, Paris, 1935, 136–137. V: 1–2.; W. G. Lambert, *Enūma Eliš. The Babylonian Epic of Creation. The Cuneiform Text*, Oxford, 1966, 27.
- 4 A. Livingstone, *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*, Oxford, 1986 és *Court Poetry and Literary Miscellanea* (State Archives of Assyria 3), Helsinki, 1989, 99–102., no. 39. (KAR 307) l. 33.
- 5 R. Borger, *Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien* (Archiv für Orientforschung, Beiheft 9), Graz, 1956, 27–28., „Episode 40”.
- 6 D. D. Luckenbill, „The Black Stone of Esarhaddon”: *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 41 (1925) 169–170.
- 7 A lumásu-szimbólumok alkotta szövegek közül II. Sarrukín és Assur-ah-iddina korából egyaránt két példát ismerünk. Ezeket kívül a kutatás a Dúr-Sarrukín városából ismert bronzpántok és a szintén II. Sarrukín korára datálható egy-egy assziri (VA 8424) és ninivei(?) (K 4818) prizma ábrázolása esetében vetette fel a lumásu-szimbólumok azonosításának lehetőségét.
- 8 D. D. Luckenbill, „The Black Stone of Esarhaddon”, 169.: „The symbols are pictures of constellations, and represent the name of Esarhaddon. But how? Did the names of the constellations give Esarhaddon’s name?”
- 9 D. D. Luckenbill, „The Black Stone of Esarhaddon”, 170.: „Esarhaddon am I”.
- 10 A téma kutatástörténetéről ld. P. A. Miglus, „«Der Stein des Grafen von Aberdeen»: Interpretation eines assyrischen Flachbildes”: P. Calmeyer – K. Hecker – L. Jakob-Rost – C. B. F. Walker (szerk.), *Beiträge zur Altorientalischen Archäologie und Altertumskunde. Festschrift für Barthel Hrouda zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden, 1994, 179–184.; I. F. Finkel – J. E. Reade, „Assyrian Hieroglyphs”, 244–248.; M. Roaf – A. Zgoll, „Assyrian Astroglyphs”, 264–268.

- 11 Dúr-Sarrukín városában feltárt templomok udvarán a homlokzat lábazati falát díszítették olyan mázastéglával kirakott ábrák, amelyek az Assur-ah-iddina kori példákkal sok hasonlóságot mutatnak. Bár felirat nem kíséri az ábrázolásokat, a kompozíció első figurája, a királyalak, valamint az alkotás stílusa és helye alapján egyértelmű, hogy ezek is az udvari művészet alkotásai és a király számára készültek.
- 12 I. F. Finkel – J. E. Reade, „Assyrian Hieroglyphs”, 248–250.: „Sargon: decipherment”.
- 13 Az emelvényre helyezett szarvkorona Assur isten szimbóluma.
- 14 Az istenszimbólum előtt az asszír király, mint főpap (*iššakku*) hódol. A főpap szót jelölő logogram olvasata (PA) azonos a fivér (*ahu*) logogram olvasatával (PA₄). Így a két olvasat (PA-PA₄) közötti szójáték jelenti a megoldást: *iššakku* (PA) – *ahu* (PA₄=PAB).
- 15 Egy lehetséges értelmezés szerint a „szent fa” Assur isten szimbóluma volt, és mivel Assur nevét és a *nadānu* (adni) igét is az AŠ logogram képezi. Így az ige konjugált formáját: *iddina* (AŠ) Assur isten szimbóluma jelöli.
- 16 A hegy (*šadū*) és az ország (*mātu*) szót ugyanaz a logogram (KUR) jelöli: *šadū* (KUR) – *mātu* (KUR).
- 17 Az írásos források bizonyítják, hogy a pálmafa a király egyik szimbóluma volt „Mezopotámiában”.
- 18 A sarkain körrel jelölt négyzet a négy világtájt jelöli.
- 19 Assur (Ass. 18539, Ass. ph. 5695): „Tempel A, Vorcella”. O. Schroeder, *Keilschrifttexte aus Assur historischen Inhalts* II. (Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Assur E: Inschriften I.), Leipzig, 1922, 67. és 109., no. 105.; A. K. Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC. Part II (858-745 BC)*. (The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods 3), Toronto, 1996, 161–163.: A.0.102.106.15. Az utóbbi munka a bepecsételt bikát nem említi.
- 20 Kalhu (IM): Északnyugati palota, harmas számú sír. A. Fadhil, „Die Grabinschrift der Mulissu-mukanništa-Ninua aus Nimrud/Kalhu und andere in ihrem Grab aufgefundene Schriftträger”: *Baghdader Mitteilungen* 21 (1990) 480., Taf. 42 a-b et 43 c-d.
- 21 Kalhu (BM WA 90952): Északnyugati palota, I-terem. A. H. Layard, *Nineveh and its Remains* Vols. II., London, 1849, I. 342–343. és II. 421.; D. Barag, *Catalogue of Western Asiatic Glass in the British Museum* Vol. I., London, 1985, 60–61. no. 26 fig. 2 Pls. 3 és B.; J. E. Curtis, „Glass”: J. E. Curtis – J. E. Reade (szerk.), *Art and Empire. Treasure from Assyria in the British Museum*, New York, 1995, 146. no. 115.
- 22 Kalhu (BM WA 91460, BM WA 91595, BM WA 91639): Északnyugati palota, I-terem. A. H. Layard feljegyzéseiből tudjuk, hogy az I-terem feltárásakor számos ékírásos és az oroszlán ábrájával díszített alabástromváza elpusztult (*Nineveh and its Remains* I. 342–343.). Vö. J. E. Curtis, „Glass”, 148. no. 117. D. D. Luckenbill említése szerint a British Múzeum gyűjteményében található egy Nimrúdból származó kalcidon vázatorredék „a portion of a chalcedony vase” (BM WA 91639, amely a vizsgált ékírásos feliratot és az oroszlán ábráját hordozza (D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia* Vol. II. *Historical Records of Assyria from Sargon to the End*, Chicago, 1927, II. 114. no. 228. 3.). Ez a raktárban őrzött tárgy, melyet személyesen is megvizsgálhattam, alabástromból készült.
- 23 Dúr-Sarrukín. Az ásatások után „Bagdadba” szállított bélyeges téglá pontos előkerülési helye ismeretlen. G. Loud – Ch. B. Altman, *Khorsabad Part II: The Citadel and the Town* (Oriental Institute Publications 40), Chicago, 1938, 14. és 99. no. 270. Pl. 65.
- 24 Assur (Ass. 136 – Efi 4620, Ass. 187 – VA Ass 2258): Assur-nászir-apli palotája, „Fliesenzimmer”. A két felirat idézett szöveghelye azonos. L. Messerschmidt, *Keilschrifttexte aus Assur historischen Inhalts* I. (Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Assur. E: Schriftdenkmäler aus assyrischer Zeit), Leipzig, 1911, XI. és 51. no. 52.; C. Preusser, *Die Paläste in Assur* (Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft 65. Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Assur, A: Die Baudenkmäler aus assyrischer Zeit. VIII), Berlin, 1955, 21–22. a) Ass. 136 Abb. 3 a. és Taf. 18. és 22–23. e) Ass. 187 Abb. 3 e. és Taf. 20 b-b1.
- 25 Ugyanebből a teremből került elő Assur-ah-iddina még egy alabástromvázája (Ass. 137 – Efi 4621), amelyen egysoros királyfelirat és az oroszlán ábrája szintén azonosítható: C. Preusser, *Die Paläste in Assur*, 22 b) „Das Gefäß trägt eine einzeilige Nameninschrift Assarhaddons, der ebenfalls eine Löwendarstellung vorangeht.” Abb. 3 b. és Taf. 19a-a1. A felirat tudományos átirása és fordítása azonban ezidáig nem került kiadásra.
- 26 G. Loud – Ch. B. Altman, *Khorsabad...*, 14. és 99. no. 270. Pl. 65 b.
- 27 M. E. L. Mallowan, *Nimrud and its Remains* Vols. I–III., London, 1966, II. 407. és 643. no. 55.
- 28 J. E. Curtis, „61-62. Bronze brick-stamp”: J. E. Curtis – J. E. Reade (szerk.), *Art and Empire. Treasure from Assyria in the British Museum*, New York, 1995, 108. nos. 61–62.
- 29 A. H. Layard, *The Monuments of Nineveh. From Drawings Made on the Spot* Vol. I., London, 1853, 10. Pl. 95(A) no. 17.; Th. Kwasman – S. Parpola, *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh Part I. Tiglath-Pileser III through Esarhaddon* (State Archives of Assyria 6), Helsinki, 1991, fig. 6b. és fig. 6c.; C. B. F. Walker, „206. Stone duck-weight”: J. E. Curtis – J. E. Reade (szerk.), *Art and Empire. Treasure from Assyria in the British Museum*, New York, 1995, 194. no. 206.
- 30 S. Herbordt, *Neuassyrische Glyptik des 8.-7. Jh. v. Chr.* (State Archives of Assyria Studies 1), Helsinki, 1992, 142. Taf. 19: nos. 1–2. és 5–6.; D. Collon, „195–7. Seal Impressions Showing a Lion”: J. E. Curtis – J. E. Reade (szerk.), *Art and Empire. Treasure from Assyria in the British Museum*, New York, 1995, 189. nos. 195–7.
- 31 Kalhu (ND 1984/4 – IM 105695): Északnyugati palota, 2-es számú sír. A. Kamil, „Inscriptions on Objects from Yaba’s Tomb in Nimrud”: M. S. B. Damerji (szerk.), *Gräber assyrischer Königinnen aus Nimrud (Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums 45)*, Mainz, 1999, 16–18. no. 5.
- 32 Kalhu (ND 1984/194 – IM 115468): Északnyugati palota, 2-es számú sír. A. Kamil, „Inscriptions on Objects...”, 16–18. no. 7.
- 33 S. Herbordt, *Neuassyrische Glyptik...*, 136–138.
- 34 B. Parker, „Excavations at Nimrud, 1949–1953. Seals and Seal Impressions”: *Iraq* 17 (1955) 111–112. fig. 2 Pl. XXII: 1 (ND 808sic!).
- 35 M. E. L. Mallowan, *Nimrud and its Remains*, 112. fig. 57 (ND 1714).
- 36 Assur (Ass. 185 – VA Ass 2255): Assur-nászir-apli palotája, „Fliesenzimmer”. C. Preusser, *Die Paläste in Assur*, 22 d) Abb. 3 d. et Taf. 20 a-a1.; L. Jakob-Rost, *Assyrien. Die Inschriften* (Vorderasiatisches Museum. Kleine Schriften 2.) Berlin, 1982, 25–26. no. 5. Abb. 7.
- 37 Assur (Ass. 218 – Efi 4622): Assur-nászir-apli palotája, „Fliesenzimmer”. L. Messerschmidt 1911, *i.m.* XI. és 49. no. 50.; C. Preusser, *Die Paläste in Assur*, 23 i) Abb. 3 i. és Taf. 20 c-c1.
- 38 Dúr-Sarrukín (AO 21368): Sarrukín palotája, 18-as számú terem. V. Place, *Ninive et l’Assyrie, avec des essais de restauration par Félix Thomas*. Vols. III., Paris, 1867–70, I. 65–66. és III. Pl. 74 no. 11.; Z. Niederreiter, „L’insigne de pouvoir et le sceau du grand vizir Šin-ah-usur (Les symboles personnels d’un haut-dignitaire de Sargon II)”: *Revue d’Assyriologie et d’Archéologie Orientale* 99 (2005) 57–61., fig. 1.
- 39 Kalhu (a pecsételőt két pecsétlenyomata alapján lehetett azonosítani: ND 806 – IM és ND 809 – BM 1994-11-5, 64): Északnyugati palota, HH-terem. Vö. B. Parker 1955, *i.m.* 112–113., fig. 3 Pl. XXII: 2 és 4.; Z. Niederreiter, „L’insigne de pouvoir...”, 66–69. fig. 4.
- 40 MSL IV: Emesal I 1. 32–36. Az újasszír korban is jól ismert AN-Anum istenlista említi Ninszikilát, ami azt bizonyítja, hogy a kor írásbelisége ismerte az istennőt. R. L. Litke, *A Reconstruction of the Assyro-Babylonian God-Lists*, AN: *A-nu-um* and AN: *Anu šá amlī* (Texts from the Babylonian Collection 3), New Haven, 1998, 75. l. 71: „nin.sikil.lá – dam.bi.SAL”.
- 41 V. Scheil, *Textes élamites-sémitiques* (Délégation en Perse. Mémoire 2), Paris, 1900, 91. Pl. 17 face 2. col. iv. l. 27–28.
- 42 Az idézett csillagképek leggyakrabban előforduló megfelelői az ékírásos irodalomban: *Taurus=alū* (MUL.GU₄.AN.NA), *Leo=urgulū* (MUL.UR.GU₄.LA), *Scorpius=zuqīqēpu* (MUL.GIR₂.TAB), *Uterus=šassūru* (MUL.ŠA₃.TUR₃).
- 43 Dúr-Sarrukín (DS 803 és DS 805): Sarrukín palotája, 12-es számú terem. G. Loud – Ch. B. Altman, *Khorsabad...*, Pl. 58 nos. 119 és 121.
- 44 G. Loud – Ch. B. Altman, *Khorsabad...*, Pl. 65 nos. a-s.